

BALATON PETRA

A székelyföldi részletes kataszteri felmérésről

A 19–20. századi gazdaságtörténet egyik alapvető, de máig nem kellőképpen hasznított és feldolgozott forrása a kataszteri felmérésekből nyerhető adatok. A kataszter (földadókataszter) a föld után fizetendő adó megállapításának alapjául szolgáló jegyzék, nyilvántartás, amely nagyszabású munkálatok, köztük a kataszteri felmérés eredménye. A kataszteri felmérés során az adótárgy – jellemzően a föld – pontos leírásához (fekvése, mérete, művelési ágai, tulajdonos megállapítása) helyszíni szemle keretében végeztek földmérést, adatgyűjtést, majd tartós dokumentálást.¹

E nagyszabású munkálatok óta napjainkig nem rendelkezünk a természeti adottságokat jobban tükröző kvantitatív mutatókkal. Az egyedi módon komplex adatokat tartalmazó kataszteri iratok és térképek kiváló forrásanyagul szolgálnak a családkutatók, helytörténészek, társadalomtörténészek, térképészek és más tudományágak művelői számára.²

Az erdélyi történész körökben meglepetéssel fogadták – a *Kataszteri Közlöny* című korabeli szakfolyóiratra és az állami költségvetésre épülő – legújabb kutatási eredményeket, amelyek szerint részletes kataszteri felméréseket Erdélyben, így Székelyföldön (Csík, Háromszék, Udvarhely és Maros-Torda vármegyék) sem végeztek a dualizmus korában.³ A kataszteri felmérésekre csak homályos utalásokat találunk a korabeli irodalomban, az erdélyi földmérők ugyanakkor manapság is hivatkoznak a felmérések meglétére és fontosságára.⁴ A téma megértését – a fogalmi nehézségeken túl – nem könnyíti meg, hogy az elkészült két erdélyi vármegye (Hargita, Maros) fondjegyzéke kataszteri térképeket is felsorol.⁵ A téma történeti szempontú

¹ REISZ T. Csaba: „A kataszteri térképek digitalizálása Magyarországon”. *Kataszteri térképek Közép-Európában Konferencia és Workshop*, Budapest Főváros Levéltára, 2010. június 17–18. <http://docplayer.hu/540222-A-kataszteri-terkepek-digitalizalasa-magyarorszagom.html> (2017. 01. 12).

² A kataszteri térkép a földadó megállapításához, kivetésének tartós alapjául szolgáló – a terület nagyságára, jellegére, értékére, tulajdonosára – adatokat biztosító, a kataszteri felmérések eredményeképpen készített, nagy méretarányú (1:2880) térkép. TÖRÖK Enikő: „Kataszteri térképek és iratok. (1850–1916)”. <https://aktakaland.wordpress.com/2015/04/02/kataszteri-terkepek-es-iratok-1850-1916/> (2017. 01. 12).

³ TÖRÖK Enikő: „A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között”. *Catastrum*, II, 2015/I. 11–18; SZÉKELY Ferenc: „A magyar országos kataszteri felmérés”. *Kataszteri Közlöny*, II, 1893/12. 9; III, 1894/II. 10; BALATON Petra: „A székelyföldi birtokrendezések”. *Catastrum*, III, 2016/I. 3–12.

⁴ FERENCZ József: „A 150 éves magyar földmérés erdélyi hatásai”. *Geodézia és Kartográfia*, 2007/5. 36–39; REISZ T. Csaba: „Lajoskomárom kataszteri iratai (1857–1859)”. *Catastrum*, I, 2014/2. 22–31.

⁵ *Az 1918/1919 előtti Erdélyre vonatkozó fondok és gyűjtemények jegyzékei. 9. Hargita megye.* Összeáll.: BICSOK Zoltán. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár – Bukarest, Románia Nemzeti Levéltár, 2014; *Az 1918/1919 előtti Erdélyre vonatkozó fondok és gyűjtemények jegyzékei. 12. Maros megye.* Összeáll.: PÁL-ANTAL Sándor. Magyar Nemzeti Levéltár – Bukarest, Románia Nemzeti Levéltár, 2014.

feldolgozása ez idáig várat magára. Jelen tanulmány az ellentmondások feloldására tesz kísérletet. A helyzet különösen bonyolult volt Erdély délkeleti, magyarok által lakott régiójában, Székelyföldön, ahol sajátos intézmény- és jogrendszer alakult ki a történelem során. A részletes kataszteri felmérések nélkülözhetetlen előfeltételét jelentették a régióban a birtokrendezések.

Katasztertörténet (1850–1883)

Ferenc József az 1849. október 20-án kiadott pátenssel rendelte el – az örökös tartományokban már 1817 óta létező – földadót, illetve az állandó földadókatasztert (a földnek – azaz a termőföldnek – adózási célokra történt nyilvántartását) Magyarországon és Erdélyben. A részletes felmérést azonban nem lehetett gyorsan elvégezni, ezért 1850. március 4-én nyílt parancs rendelkezett az állandó kataszter elkészültéig az ideiglenes földadó-kataszterről.⁶

Az uralkodó 1850. március 19-én a pénzügyminiszter alárendeltségében földadó-kataszteri főigazgatóságot hozott létre, amely az állandó kataszter és az ideiglenes földadó munkálatairól, a nyilvántartás technikai részéről és a kataszter rendszeres ellenőrzéséről volt köteles gondoskodni. Magyarországon a közigazgatási beosztásnak megfelelően kerületi, míg Erdélyben tartományi bizottmány irányította a munkálatokat.

Az ideiglenes kataszteri felmérés 1850–1853 között zajlott a Királyhágón inneni részen és a társországokban, Erdélyben pedig 1867-ig tartottak a munkálatok. A felmérés Magyarország és Erdély pontosabb megismerésén túl a földadó megállapításához kívánt pontos adatokat szolgáltatni. Közben 1853-ban megindultak a háromszögelési munkálatok is.

Az ideiglenes kataszteri felmérés során csak a községek és dűlők határait mérték fel, az egyes telkek méretét és azok hozamát bevallás vagy becslés alapján állapították meg. Sok volt a pontatlanság, a többnyire cseh végrehajtók nehezen tudták felbecsülni a földek termőképességét és tiszta hozamát. Az osztályozási rendszer is sok problémát vetett fel, így nagy aránytalanságok alakultak ki a megyék között. A birtokosok, akik ellenségesen álltak a munkálatokhoz, a földek egy részét letagadták.

A földadó alapja az adott vidéken, az adott művelési ágban és ezen belül az adott minőségi osztályban, átlagos gazdálkodás mellett elméletileg elérhető tiszta (a gazdálkodás rendes költségeivel csökkentett) jövedelem volt. A földadó kulcsa a kezdeti időkben a szűkebb Magyarországon 16%, Erdélyben pedig 10% volt. Az 1860-as évek közepére ezek az adókulcsok már mintegy megduplázódtak, mivel hozzáadódott még a földtehermentesítési járulék, valamint a rendkívüli hadipótlék is.

Magyarország részletes kataszteri felmérése 1856. május 1-jén indult el a nyugati határszélen, és folyamatosan haladt kelet felé. A Pénzügyminisztérium alá tartozó

⁶ TUZA Csilla: „Az 1849. évi császári pátens a földadókataszter bevezetéséről”. *Catastrum*, I, 2014/4. 2–4.

felmérési felügyelőségek végezték a munkálatokat. A felmérés hatalmas vállalkozás volt, amelyhez kezdetben a Habsburg Birodalomból vezényelték át a már nagy tapasztalattal rendelkező osztrák, cseh és galíciai földmérőket és felmérési felügyelőket.⁷ A részletes, telkenként történő felmérés során az ország nagy méretarányú (1:2880) térképezése indult el.

1861–1864 között Horvátországban folyt a részletes felmérés (a katonai határőrvidék kivételével). Ezt követően az északkelet-magyarországi vármegyék következtek gazdasági okokból (1864, máramarosi sóbányák), majd a felvidéki és az alföldi megyék. A kiegyezés évére Magyarország területének 26,4%-át mérték fel. 1867-től a földmérési intézmény az önálló magyar pénzügyminiszter hatáskörébe került (földmérési ügyosztály).

A kiegyezést követően a kataszteri felmérések ügye elsősorban a földadó tárgyalása során került előtérbe. Már a dualista korszak első, 1865–68. évi országgyűlési ciklusának képviselői egyetértettek abban, hogy a földadó alapjául szolgáló kataszter hibás, felülvizsgálatának megkezdése mielőbb ajánlott.⁸ A művelési ág meghatározása és az osztályba sorozás területein észlelték a problémákat. Az erdőségek után kirótt túlzott adókvetés Erdélyben is komoly nehézségeket okozott. Az 1868. évi földadótörvény vitájánál már érzékelhető volt a nagybirtokos lobbis adócsökkentő tevékenysége. Nyáry Pál felszólalásában kifejtette, hogy 1850 és 1868 között megkétszereződött az adó (13 millióról 26 millióra), és az új adókulcs elviselhetetlenül magas.⁹ A földadó mértékét ugyanis az 1868. évi földadó törvény (1868:XXV. tc.) Magyarországon 29,76%-ra, Erdélyben 22%-ra emelte (a földtehermentesítési járulékkal).

A kataszteri felmérés költsége rögtön az első állami költségvetésben is helyet kapott: a 3 246 000 forintra rúgó rendkívüli kiadások között 544 000 forintot szántak rá.¹⁰ Ettől kezdve a kataszteri költségekről évenként szavazott az országgyűlés, ám a felméréseket szabályozó törvény elfogadásával továbbra is adós maradt az országgyűlés.¹¹ A kataszteri felmérések a tervezettnél nagyobb költséggel és sokkal lassabban haladtak, ezért 1870-től a rendes kiadások közé kerültek át.¹²

⁷ REISZ T. Csaba: „Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél”. In Kádár Zsófia – Lakatos Bálint – Zarnóczki Áron (szerk.): *Archivariorum historicorumque magistra: Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*, Budapest, Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2013, 189–215. (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai, 13.); Uő: „A kataszteri felmérési utasítások”. *Catastrum*, II, 2015/1. 3–10; Uő: „A felmérési tisztviselők kérvénye magasabb rangosztályba sorolásukról (1892)”. *Catastrum*, II, 2016/2. 35–46.

⁸ SCHMIDT Anikó: „A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt (1865–1868)”. *Catastrum*, II, 2015/1. 19–24.

⁹ *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, CCLV. országos ülés (1868. július 6.), VIII, 296. A képviselő a Teleki László vezette Határozati Párt tagja, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja volt.

¹⁰ Uo. V. 286–287.

¹¹ REISZ T. Csaba: „Javaslat a kataszteri felmérési törvényre”. *Catastrum*, II, 2015/4. 18–30.

¹² SCHMIDT Anikó: „A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt: az első törvényjavaslatok (1869–1872)”. *Catastrum*, II, 2015/2. 9–13.

A kiegyezést követően megnövekedett a magyarországi mérnökök száma is, 1869-ben például már 375 személyt alkalmaztak a kataszteri felmérés szervezetében. A mérnökök száma azonban így sem volt elegendő a részletes felmérés befejezéséhez, főként azért, mert egyéb feladatokat is elláttak a mérnökök. Részt vettek a földadó-szabályozásban 1875–1883 között,¹³ amely azt szolgálta, hogy a földadót a tényleges birtokos a valóságban létező adótárgy után fizesse, és megszüntessék a korábbi kivetés aránytalanságait, illetve a változásokat átvezessék (pl. birtokrendezés, telepítés, birtokosztások esetében). A tiszta jövedelmet művelési ágak és minőségi osztályok (ezek besorolása az éghajlattól és a talaj minőségétől függött) szerint becsülték meg az 1867–1872. évek gazdasági viszonyaiból (átlagtermés és átlagárak alapján), az osztálybesorolást pedig már nemcsak megyei szinten, hanem országosan is arányosították. A munkálatokat a Pénzügyminisztérium vezette, amely kataszteri igazgatóságokat hozott létre. Erdélyben a feladatot a Kolozsvári Kataszteri Igazgatóság végezte, vezetője a cseh származású Kopp József mérnök volt, akit már 1851-ben Erdélybe rendelték.¹⁴

A kataszter kiigazítása 1879 elejére 2,5 millió forint bevételt termelt országosan, hiszen az új kataszter készítésénél már tekintetbe vették a földbirtok jövedelmezőségét kedvezően befolyásoló összes tényezőt, így például a vasútépítéseket. A gyorsan elvégzett munka pontatlansággal is járt, különösen a nagybirtokosok irányában történtek részrehajlások. Másrészt a munkálatok sem voltak országosan egységesek.

Az 1875. évi adóreform során új egyenes adónemeket vezettek be, amely elsősorban a modern tőkés gazdasági tevékenységből származó, gyorsan növekvő jövedelmek megadóztatását célozta. A földadó kulcsát a földtehermentesítési járulékkal együtt a kataszterben kimutatott tiszta jövedelem 25,5%-ában állapították meg, egyúttal az adó összegét 37 millió forintban maximálták. Az 1880-as évektől a fogyasztási adók nőttek, a földadót 1881-ben 29 millió forintban (1881: XL. tc.), 1883-ban 26 millió forintban (1883: XLVI. tc.) maximálták.

1883-ban a kataszteri igazgatóságok befejezték munkájukat az országban, így azokat megszüntették. A már felmért és a földadó szempontjából feldolgozott területeken a későbbi (időközi) változások feldolgozására helyszínelési felügyelőségeket létesítettek (Budapest, Szeged, Pécs, Nagykanizsa). Ekkorra Magyarország területének 58%-án történt meg a részletes kataszteri felmérés. A kolozsvári kataszteri igazgatóság azonban fennmaradt, ugyanis Erdélybe még nem jutott el a részletes kataszteri felmérés, ugyanakkor folytak a birtokrendezések, így a hivatal feladata volt a tagosítások után az új adómunkálatok előkészítése.

1880 tavaszán felmerült a részletes kataszteri munkálatok áthelyezése Erdélybe.¹⁵ Ugron Gábor képviselő szerint az állandó katasztert a birtokrendezési eljárás-

¹³ Az 1875. évi VII. tc. a földbirtok arányos megadóztatása céljából elrendelte a magyar állam területén fekvő valamennyi földbirtok tiszta jövedelmének megállapítását és általános földadókataszter készítését.

¹⁴ Kopp József 1850-ben még Rzeszówban volt segéd. Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv Neue Hofkammer und Finanzministerium Katasterabteilung Akten 304. 1021/1851.

¹⁵ SCHMIDT Anikó: „A kataszter a logikát a feje tetejére állította”. *Catastrum*, III, 2016/1. 13–25.

rással összekapcsolva kellene elvégezni, amely jelentős idő- és munkamegtakarítást jelentene.¹⁶ Tisza Kálmán miniszterelnök azonban tiltakozott ez ellen, és azzal érvelt, hogy az ország legnagyobb részében a magánszemélyek költségén történt a tagosítás, így ez nem lehet másképpen Erdélyben sem.¹⁷

A székelyföldi birtokrendezések

A modernizáció és a belterjes váltógazdálkodás Erdélyben és Székelyföldön is megkövetelte a birokrendezést. Az egész országra kiterjedő törvények azonban nem vették figyelembe a regionális különbségeket és a székelyföldi sajátosságokat. A törvények, amelyek megváltoztatták a székely falvak évszázados belső munkarendszerét és stabilitását, illetve felgyorsították a gazdatársadalom felbomlását, a közvéleményben ellenszenvet váltottak ki.

Az 1848. évi törvények eltörölték az úrbériséget. Az úrbéri közföldek használatát Erdély-szerte már létrejöttük idején úgy szabályozták, hogy abból csak a magánbirtokkal rendelkezők részesülhettek a tulajdonban levő szántóföld arányában. A földnélküliek tehát elestek a közös birtok használatától. Az úrbéri elkülönítések során 1868-ig közel négyezer úrbéri per indult Székelyföldön, és mindössze 614 ügy végződött bíróság előtti egyezséggel, közel ugyanannyi pedig bírósági végzéssel. Egyed Ákos kutatásai szerint kb. 14 000 jobbágycsalád pereskedés nélkül a földesúrral való egyezkedést választotta.¹⁸

Az elsősorban a földesúri birtokosok által szorgalmazott tagosítások is nagyon lassan haladtak a parasztság ellenkezésének köszönhetően. A tagosítások célja a szétaprózott birtoktestek helyett azokkal azonos vagyoni értékű, egy (vagy minél kevesebb) tagból álló birtokok létrehozása volt a határ birtokviszonyainak újrarendezésével.¹⁹ Székelyföldön az első tagosítások az 1860-as években kezdődtek el, de 1879-ig alig néhány község kapcsolódott be a munkálatokba: Torda-Aranyos vármegyében 3, Háromszék és Maros-Torda vármegyékben 6-6, Udvarhely vármegyében 4, Csík vármegyében 12 település.²⁰

Míg az 1854. évi pátens értelmében tagosításra akkor került sor, ha a birtokosok birtokarányos 2/3 része ezt kívánta, az 1868. évi utasítás értelmében elegendő volt az 1/2 rész is. A mérnöki teendőket, a felmérés hitelesítését és egyidejűleg az

¹⁶ Az 1878. évi október 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, 276. országos ülés (1880. június 5.), XIV, 70–71.

¹⁷ Uo. 72–79.

¹⁸ EGYED Ákos: *Falu város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben, 1848–1914*, Bukarest, Kriterion, 1981, 135; DEÁK Ágnes: „Rendies és polgári társadalom keresztútjain”. In Egyed Ákos – Hermann Gusztáv Mihály – Oborni Teréz (szerk.): *Székelyföld története*, II. kötet, Székelyudvarhely, MTA BTK–EME–HRM, 2016, 626.

¹⁹ FAZEKAS Endre: *Tagosítás és egyéb birtokrendezési ismeretek kézikönyve*, Budapest, Pátria, 1941, 19–20.

²⁰ KOZMA Ferenc: *A székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*, Budapest, Franklin, 1879, 157–158.

osztályozást „egy alkalmas mérnök” végezte.²¹ 1871-től már elegendő volt az egész határ 1/3 részének birtoklása a tagosítás elrendelésére (1871:LV. tc.), amely 1880-tól tovább csökkent 1/4 részre (1880:XLV. tc.). Hivatalból a tagosítást kívánókhöz számították a községi vagyont és a közintézmények birtokait, 1880-tól a fiatalok és a meg nem jelentek vagyonait is. Így a gyakorlatban az egynegyed részhez sokszor elég volt egy birtokos igenlő szavazata is. A felmerülő költségeket a kérvényezőnek kellett fizetnie, az állam bélyeg- és illetékmentességet biztosított. A törvény megengedte egyes határrészek – dűlők – tagosítását is. A tagosítást községenként kellett végrehajtani, de senki sem volt kötelezhető, hogy birtokáért más község határán kapjon új területet. A tagosítás elrendelése holdarány szerint történt, így a föld elhelyezkedésének megválasztási joga a vagyonosabb birtokosokat illette meg. A mérnöki teendőket 1880-tól elvileg csak minősített birtokrendező és hitelesítő mérnökök végezheték, akik nem vállalhattak más mérnöki teendőket.²² Létszámhiány miatt azonban az igazságügy-miniszter a működő mérnököket ideiglenesen hitelesítő teendőkre is feljogosította. Így előfordult, hogy a hitelesítő mérnök egyben vállalkozó mérnök is volt, és a mérnökök egymásnak kölcsönösen hitelesítettek.²³ Székelyföldön gyakran a tagosítási munkákat a mérnökök nem maguk végezték, hanem segédeknek adták ki alvállalatba. A tagosító mérnököket megvesztegethetőségük miatt „négy szemközti uraknak” hívták.²⁴ A felelőtlen és megbízhatatlan mérnöki munka a telekkönyvi adatok kuszaságát eredményezte. A vagyonszövetség tagjait terhelő (mérnöki, ügyvédi) költségek előteremtése lassan és nehézkesen történt, így a kortársak is sokat panaszkodtak a hosszadalmas eljárásra.

Komoly problémát jelentett az arányosítás, vagyis a közföldek (erdők és legelők) jogi elkülönítése, amely során megállapították a közösségekben részes tagokat és azok illetményeit. A közföldek (általában erdők, legelők) közös használatban voltak ugyan, de a magánbirtok kiegészítő részét képezték (Csíkban és Gyergyóban ez részben áll). Míg a községi föld a község elidegeníthetetlen és oszthatatlan tulajdonát képezte és a községi szükségletek fedezésére szolgált, addig a közbirtokossági föld a társas birtoklás egy fajtája, amit valamely közösségek ősjogon bírtak (a volt határőrkatona, kispapok, volt úrbérese, székely szabadok). A közös használatban levő földek legnagyobb mértékben – a hajdani katonai határőr-intézménnyel összefüggésben – a hegyvidéki területeken maradtak fenn, ahol szűkösen állt rendelkezésre szántóbirtok, így például 40%-ot is meghaladó arányt értek el Csík és Háromszék vármegyékben. Különösen nagy volt a gazdasági jelentősége a népi állattartással és faiparral foglalkozó településeken (Zágon, Bereck, Nagybacon, Zetelaka, Csíkszépvíz).

²¹ POLONYI Pál: „Az első tíz év. A kolozsvári m. kir. kataszteri igazgatóság műszaki osztálya 1894–1904. évi működésének ismertetése”. *Kataszteri Közöny*, XIII, 1904/7. 125–129.

²² „Hivatalos rész”. *Budapesti Közöny*, XXV, 1891/94. 1–2. (április 25.)

²³ POLONYI Pál: „Az első tíz év. A kolozsvári m. kir. kataszteri igazgatóság műszaki osztálya 1894–1904. évi működésének ismertetése”. *Kataszteri Közöny*, XIII, 1904/8. 141–146.

²⁴ INCZE István: *A székely kivándorlás*. Emlékirat. Ajánlva az igazságügyi s az önkormányt figyelmébe, Sepsiszentgyörgy, Jókai nyomda Rt, 1901.

A közbirtokossági földeket a birtokrendezések előtt Székelyföldön általában a helységben füsttel (lakótelek) bíró családok, tehát a lakosság nagyobb része használhatta saját szükségére, de nem nyerészkedhetett belőle a közösség kárára. A közös földterületek jelentősége a megélhetés és az élethez szükséges javak előteremtése szempontjából nagyon fontos volt, a szénanyeréstől a háztartási energia biztosításáig. A székely ősi birtokviszonyok így tették lehetővé a 3-4 holdas magánbirtokkal rendelkezők megélhetését is.²⁵

Az ország erdélyi részeire vonatkozó törvények (1871:LV.; 1880:LIII., LIV. tc., XLV. tc.) rendelkezései szerint az arányosítást bármely közbirtokos kérelmére végre kellett hajtani, különben a bíróság hivatalból megtette 3 éven belül. Az arányosítás alapfeltétele volt a területek felmérése, majd a résztulajdonosokra eső birtokhányad megállapítása, amely az arányosítási per útján ment végbe.²⁶ Problémát jelentett, hogy az arányosítás alapjául a részletes kataszteri felmérés hiányában a felületesen elvégzett ideiglenes kataszteri felmérések szolgáltak, és nem vették figyelembe a telekkönyveket.

A közföldek egyéni tulajdonba kihalását csak az a birtokos kérhette, akinek legalább 100 katasztrális hold (57,55 hektár) illetménye volt. A törvények legnagyobb hibája az aránykulcs pontatlan meghatározása volt. A felosztás legtöbb helyen a magántulajdonban lévő külső (szántó, kaszáló) és a háromszorosan számított belső birtokok (lakótelek) arányában történt. Az arányosítás alól csak a községi célokra használt községi vagyont vonták ki. A több község által közösen bírt erdőségek felosztását községenként kellett elvégezni.

A közföldek területe nagymértékben csökkent azután, hogy a 100 holdnál nagyobb birtokok tulajdonosai kihalásukat és egyéni használatba vették részüket, a közösségben maradt 100 hold alattiak pedig az új rendszer, a magánbirtok arányában (arányjog) vehették igénybe a közbirtokot. Az erdőket és legelőket arányrészekre osztották, ezek pedig adásvétel tárgyává váltak. Sok eladósodott gazda a gyors pénzszerzés miatt eladta arányrészeit, így viszont a korábbi szabad legeltetésről és erdőhasználatról esett el. Gyakoriak voltak a tömeges arányrész-átruházások és színleges adásvételek. Az üzérkedők felettes hatóságokat vesztegettek meg, hogy minél hamarabb birtokba vehessék a nagy erdőségeket és megkezdjék a fakitermelést. Különösen a havasalji községek helyzete vált súlyossá, ahol a szántó és a kaszáló jövedelméből marhalegeltetés nélkül nem lehetett megélni, az erdőterület bősége miatt pedig a fa piaci értéke csekély volt.

Az 1890-es évektől újabb problémát jelentettek az újraarányosítások, amelyekről a korabeli törvények nem rendelkeztek. A korábban befejezett arányosítás újbóli elvégzése közkieltesen a közös használatú ingatlanok egyéni, szabad tulajdonná alakítását célozta. Általában élelmesebb illetményesek kezdeményezték, de előfor-

²⁵ TAKÁCS Péter: „Gondolatok a „székely örökségről”. In Takács Péter (szerk.): *Csaba királyfi elárvult népe*, Székely konferencia, 2009. október 2–3. (Erdély-történeti Könyvek, 8.) Debrecen, Erdély-történeti Alapítvány, 2009, 263–266.

²⁶ KÁDÁR Zsombor: „A hírhedt székelyföldi erdőarányosítás”. *Erdészettörténeti Közlemények*, 1993/11. 48–54.

dult, hogy közbirtokosok álltak össze és írták át színleges vásárlási szerződéssel egy „csoportfőre” ingatlanjuttalékaikat, és alakítottak ki 100 holdon felüli illetményeket. Egyes földbirtokosok és spekulánsok a potom áron összevásárolt erdőarányrészeket magasabb áron adták tovább, felettes hatóságokat vesztegettek meg. Különösen az összefüggő, nagy területű fenyőerdőket adták el tömegesen, ahol tőkés vállalkozók termelték ki a fát. A legelőterületek beszűkülése pedig óriási gátja lett az állattenyésztés fejlődésének.

A részletes kataszteri felmérések lassulásához hozzájárult az is, hogy 1885-től a XXII. tc. értelmében a Pénzügyminisztériumhoz tartozó helyszínelő kataszteri felügyelőségek feladata lett a földadókataszteri nyilvántartás: a felmért és mérnökileg helyszínelte községekben előfordult birtokváltásoknak műszaki úton való felvétele, a felmérés alatt álló területeken pedig a részletes felmérés vagy a mérnöki helyszínelés során készülő új kataszteri telekkönyvek és birtokívek kiegészítése a becslési adatokkal.²⁷ A törvény 6. §-a elrendelte a kolozsvári kataszteri igazgatóságot, amelynek feladata az azonnali birtokrendezés véghezvitele Erdélyben (és Szilágy vármegyében), illetve a birtokrendezések befejezése után a földadó-szabályozási munkák teljesítése volt.²⁸

Wekerle Sándor pénzügyminiszter 1889-ben felvetette a Kopp József főmérnök vezetése alatt álló, hat biztosból álló kolozsvári kataszteri igazgatóság megszüntetését, ugyanis az eltelt öt év alatt Erdélyben évente csak a községek egyharmadában végeztek teljes tagosítást, a többi esetben csak részleges rendezésről volt szó. Bokros Elek képviselő, jogtanácsos javaslatára a birtokrendezési viszonyok rendezésének előrehaladásával, illetőleg a perek számának csökkenésével szüntetik csak meg a kolozsvári kataszteri igazgatóságot.²⁹ Addig a hivatal a földadó-nyilvántartás és a kataszteri helyszínelés feladatát látja el (1889:XXVIII. tc.) Időközben azonban az igazságügyi tárca az erdélyi birtokrendezési ügyek gyorsítására és a viszonyok szabályozása érdekében 10 bírói állást rendszeresített, illetve állami előlegalapot hozott létre.

A tagosítást lassította a telekkönyvi állapotok rendezetlensége is. A probléma országosan jelentkezett. Székelyföldön a probléma abból adódott, hogy az 1870-es években keresztülvitt telekkönyvi felvételek botrányos felületességgel történtek. A tényleges és a telekkönyvi birtokos közötti problémák rendezése színleges adásvételek és megterhelések sorozatát indította el.³⁰ A telekkönyvi reformalkotás (1886:

²⁷ A mérnöki helyszínelés (reambulálás) műszaki munka, a kataszteri helyszínelés pedig becslési, osztályba sorolási művelet.

²⁸ Egyenes adók. Utasítás a földadó-kataszter nyilvántartásáról szóló 1885. évi XXII. törvénycikk végrehajtása iránt. 1885. évi 45 055. szám. *Pénzügyi Közlöny*, XII, 1885/32. 564–566; GERŐ László: *Országos földmérések az állami közigazgatás szolgálatában*, Budapest, Atheneum, 1934, 14.

²⁹ Az 1887. évi szeptember 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, 262. országos ülés (1889. június 6.), XIII, 54–55.

³⁰ SEBESS Dénes: *Emlékirat az erdélyrészi telepítésről*, Marosvásárhely, Abl Árpád Nyomdája, 1905, 74; Uő: *A székelyföldi tagosítás és arányosítás* (Képviselőházi beszéd 1903. június 13-án), Budapest, Reichardspereg és Társa, 1903, 28–30.

XXIX. tc.) célja a telekkönyvi és kataszteri felmérési adatok összehangolása volt.³¹ A törvény a betétszerkesztési eljárásból – amely a telekkönyvi bejegyzés és a tényleges birtoklás közötti összhang megteremtését szolgálta – Erdélyt kizárta a folyamatban levő birtokrendezések miatt. A későbbi telekkönyvi rendezést szolgáló intézkedések (1892:XXIX. tc., 24.366/1903. sz. igazságügy-miniszteri rendelet) sem léptek érvénybe Erdélyben.

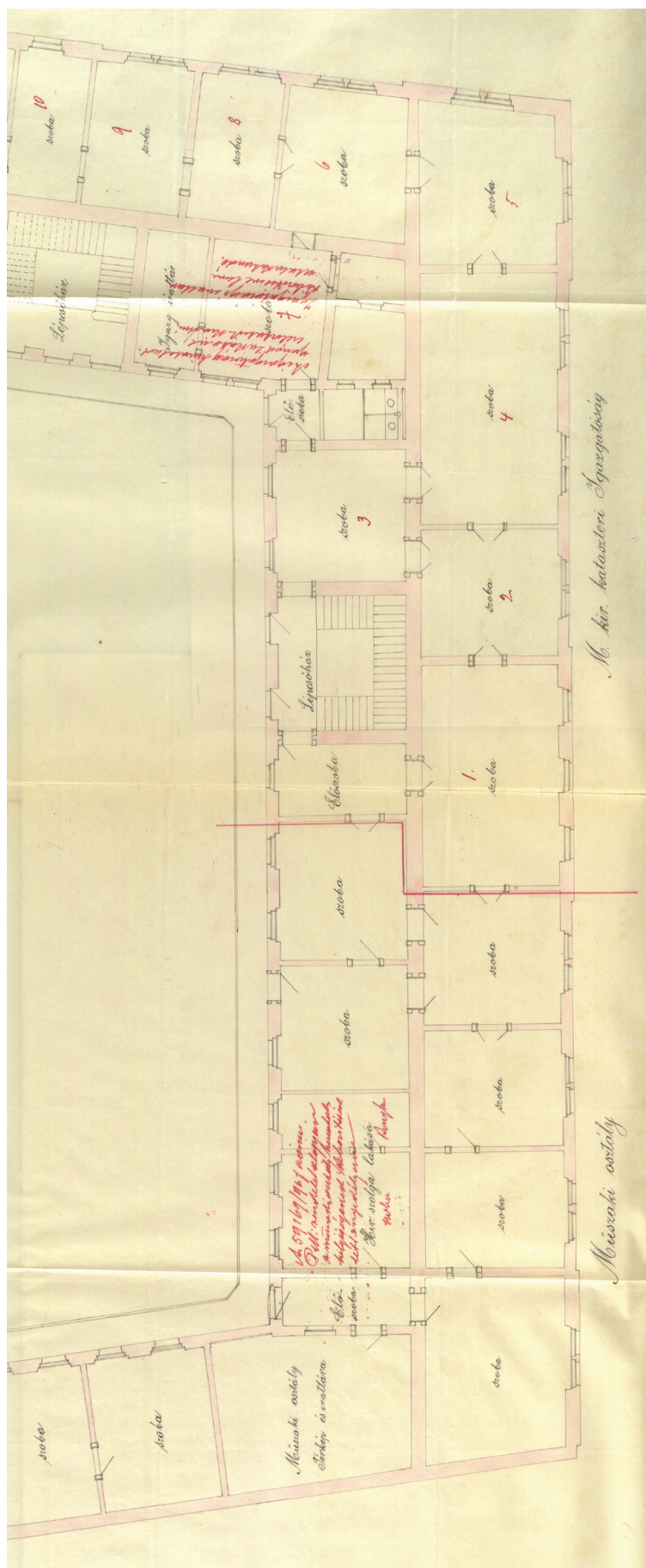
A Kolozsvári Kataszteri Igazgatóság műszaki osztálya

1893-ig Erdélyben ahány törvényszék, bíró, tagosító mérnök volt, annyi birtokrendezési eljárás alakult ki. Az egységes eljárás hiánya nagyban hozzájárult a korszakot jellemző okatlan legelőfelosztások, arányvásárlások nagy számához. A birtokrendezés történetében korszakalkotónak számító 1892:XXIV. tc. értelmében Erdélyben a birtokrendezések felgyorsítása érdekében a községek egész határára kiterjedő tagosítások műszaki kivitelét a kataszteri felmérés szabályai szerint kellett végrehajtani. Ettől kezdve az úrbéri elkülönítéseket, az arányosításoknál és tagosításoknál a hitelesítő mérnöki teendőket kizárólag az állandó kataszter közegei végezheték. A kolozsvári kataszteri igazgatóságon belül önálló műszaki osztályt hoztak létre 1894. május 1-jén Huszár Sándor pénzügyminiszteri tanácsos vezetése alatt. Nemcsak egységes eljárásmód alakult ki ezután, hanem ettől kezdve a hitelesítő mérnököket a vizsgálatban nem befolyásolhatta sem a birtokosság, sem a bíró, sem a működő mérnök, így véleményét függetlenül képviselhette – eltérően a korábbi gyakorlattól. A törvény hozzájárult az arányjog-vásárlások csökkenéséhez, továbbá a birtokrendező mérnökök minősítése és fegyelmezése mellett az eljáró bírói gyakorlat egyöntetűségét is javította. A törvényalkotók arra is számítottak, hogy az egész községekre

2. A kolozsvári Pénzügyi Palota (hungaricana.hu, Képeslapgyűjtemény)

³¹ Uő: *Magyar agrár-evolúciók 1902–1932*, Budapest, Egyetemi Nyomda, 1932, 226–227.

3. A kolozsvári Pénzügyi Palota második szintjének alaprajza. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, S 92. Az Országos Földmérési Intézet vegyes iratai, No. 9/24. 21. felméri felügyelőség (Kolozsvár) elhelyezésére vonatkozó rajzok, 1907.

kiterjedő tagosítási munkálatokkal a kataszteri részletes felmérésben majd munkát takarítanak meg. Megindították a háromszögelési munkálatokat is, amelyeket részletesen azokban a községekben végeztek el, ahol a tagosítás az egész határban folyt.³²

A kolozsvári kataszteri igazgatóság műszaki osztályának első hivatali személyzetét Kopp József főmérnök irányítása alatt Nagy Árpád számtiszt, báró Huszár Ádám, Páll Albert, Makray Domokos, Sebe Bálint, Mihály Pál, Soós Géza becslőbiztosok és Makray Lőrinc titkár alkotta. 1902-ben meghalt „az egész Erdélyben ismert és becsült Kopp bácsi”, aki „élő lexikonja volt Erdély minden legkisebb falujának, körülményeinek és embereinek”.³³ Ekkor került a műszaki osztályhoz Polonyi Pál (1860–1910) hitelesítő kataszteri főmérnök, aki haláláig az országos felmérés, különösen a kolozsvári felügyelőség oszlopos tagja lett, a *Kataszteri Közlöny* munkatársaként neve országosan is ismert volt.³⁴

Az egyre alaposabb és behatóbb vizsgálatok indokolták a kolozsvári kataszteri igazgatóság műszaki osztályán dolgozó mérnökök számának gyarapítását. 1903-ban már 19-en dolgoztak a műszaki osztályon. Egy tisztviselő a kataszteri átalakításhoz szükséges előmunkálatokat, egy másik a vázlatok, másolatok készítését végezte. Gyakran foglalkozott egy tisztviselő a közigazgatási hatóságok által beküldött határátalakítási tervezetek elbírásával. A többi tisztviselő a kataszteri ügyekben szükséges felméréseken kívül elsősorban a birtokrendezések mérnöki munkálatainak vizsgálatát látta el. Legtöbbször térkép alapján végezték a kataszteri felméréseket, annak hiányában telekkönyvi vázlatrajzok és helyszíni szemle alapján dolgoztak. A műszaki osztály első 10 éve alatt közel 700 községben készítették elő a kataszteri átalakítás mérnöki munkálatait, és 30-nál több esetben volt szükség helyszíni kiszállásra a területhibák kiigazítására.

A kortársak (a kolozsvári kataszteri igazgatóság mérnökei) és a későbbi történeti művek is ettől kezdve az így készült és az államkincstár által átvett munkálatokat az országos kataszteri felmérés részének tekintették. Ez lehet a magyarázata annak, hogy az erdélyi vármegyék községeiről a századforduló környékén készült kataszteri térképeket őriznek a levéltárak.

Az Igazságügyi Minisztérium székely szakosztálya

A Székelyföldön zajló újraarányosítások azonban egyre hevesebb indulatokat váltottak ki. A legradikálisabb nézetet valló Molnár Józsiás függetlenségi országgyűlési képviselő 1902 júniusában a birtokrendezés leállítását, sőt az ősi székely jogok visszaállítását sürgette.³⁵ A székelység helyzetével foglalkozó 1902. évi tusnádi székely kongresszuson is a birtokrendezés kérdésében csaptak össze leghevesebben

³² „Az országos kataszteri felmérés 1893. végével”. *Kataszteri Közlöny*, III, 1894/II. 10.

³³ „Vegyesek. Halálozás”. *Kataszteri Közlöny*, XI, 1902/12. 249–250.

³⁴ „Polonyi Pál”. *Kataszteri Közlöny*, XIX, 1910/5. 138–140, MNL OL, S 92 No. 25/6. 135. fol.

³⁵ MOLNÁR Józsiás: *A székelyföldi arányosítás*, Budapest, Patria, 1902.

az indulatok. Végül a megoldást az eljárások felgyorsításában, egyszerűsítésében és a költségek állami támogatásában, a törvény hiányosságainak módosításában, a színleges adásvételen alapuló kihatások megszüntetésében és az állandó kataszter elkészítésében fogalmazták meg.³⁶ 1902 őszén 150 falu (kézdi, orbai és kászoni járássok) sürgette az arányosítás megszüntetését és új, megfelelő tagosítási törvény megfogalmazását.³⁷

A székelyföldi birtokrendezések és telekkönyvek rendezésére Polónyi Géza igazságügy-miniszter 1906 tavaszán külön székelyföldi szakosztályt állított fel Sebens Dénes ügyvéd, székely országgyűlési képviselő vezetésével.³⁸ A minisztérium megbízta a telekkönyvi hatósági joggal felruházott járásbírókat a telekkönyvek helyesbítésével és a kataszteri birtokívek összhangba hozatalával, továbbá albírák, telekkönyvvezetők és segédszemélyzet kinevezéséről intézkedett 1906 augusztusában. A miniszter 30 napos jelentéskötelezettség mellett bekérte a bíróságoktól az Erdélyben 187 községben folyamatban levő második arányosítás iratait.³⁹ A telekkönyvek tisztázását Háromszék és Maros-Torda vármegyékben sok község kérte, de a leginkább érintett Csík vármegyéből alig érkezett bejelentés.

A sok támadásnak kitett székely szakosztály a földművelésügyi tárcával együttműködve 1908-ra a birtokrendezésre és a telekkönyvezés helyesbítésére szükséges törvényeket előkészítette (1908:VII. tc. és XXXIX. tc.). A törvény legfontosabb újítása volt a tagosítás terén a bírói eljárást megelőző közigazgatási eljárás bevezetése.⁴⁰ A bírói eljárás csak akkor indult meg, ha a földművelésügyi miniszter a tagosítást a községre nézve hasznosnak és célszerűen keresztülvihetőnek tartotta, valamint a tagosítást igénylők birtoka a tagosítandó területek negyedrészt jelentette. Különben az igénylők birtokának a tagosítandó területek fele részét kellett kitennie. A tagosítást csak az eljárásra jogosított földmérő végezhette. Fontos újítás volt a tagosítandó terület 5%-át kitevő közlegelő létesítésének elrendelése az állattenyésztés fejlődése érdekében. Az osztatlan közös tulajdont képező közlegelők csak a földművelésügyi miniszter engedélyével voltak feloszthatók vagy más alkalmas és megfelelő értékű területtel kicserélhetők, a felmerülő költségek a tagosítót terheltek. Az arányosításkor pedig az erdőket, a havasokat és a művelés alatt álló kaszálókat és legelőket kihagyták az aránykulcs-számításból.

Az államhatalom gondoskodott arról, hogy a kis parcellával rendelkező parasztok tetszés szerint választhattak dűlőt, és ezek a község belterületéhez legközelebb estek, ami kétségtelenül a jobb munkavégzés feltételeit biztosította. A törvény ki-

³⁶ Jelentés vizeki Tallián Béla v. b. t. t. m. kir. földművelési miniszter ő méltóságához a tusnádi székely kongresszusnak a földművelésügyi minisztérium ügykörét érintő határozatairól és a székelyföldi földművelő nép gazdasági felsegítésére irányuló javaslatok. BALATON Petra: *A székely akció története. I/1. Munkaterv és kirendeltségi jelentések*, Budapest, Cartofil, 2004, 244–268.

³⁷ *Csiki Lapok*, 14, 37, 1902. szept. 10. 3; *Udvarhelyi Híradó*, 5, 45, 1902. nov. 9. 3.

³⁸ *Székely Világ*, 2. 16, 1906. ápr. 22. 249; *Székely Világ*, 2. 16, 40, okt. 7. 573.

³⁹ *Az 1906. évi május 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, 49. országos ülés (1906. október 24.), III, 138.

⁴⁰ FAZEKAS: i. m. 19–20.

mondta a közbirtokossági vagyron oszthatatlanságát. A tagosítási költségeket az állam előlegezte, és azokat 4 év alatt közadók módjára behajtották.

1908. május 1-jén a kolozsvári kataszteri igazgatóság műszaki osztálya 21. sz. jelzéssel önálló hatáskörrel rendelkező felmérési felügyelőséggé alakult át Pigetty Lajos és Piringer Ede felmérési felügyelők vezetésével, valamint 13 főmérnök és 3 mérnök alkalmazásával. A hivatal működési köre Erdély és kapcsolt részei (a volt Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd megyék és a volt Kővár vidék területe) birtokrendezéseinek műszaki ellenőrzésére, vizsgálatára és hitelesítésére is kiterjedt. Ezzel teljessé vált a kapcsolat az ingatlanokat érintő összes közérdekű munkálat: a kataszteri felmérés, földadókataszter (becslés), telekkönyvi betétszerkesztés és birtokrendezés között. Valamennyi munkálatban az ingatlan azonos helyrajzi számmal, azonos területtel szerepelt.⁴¹ Idővel azonban még a leggondosabb nyilvántartás mellett is elévült az állapot. Kb. 30–40 év alatt a birtokhatárok a gyakori elszántások, a művelési ág változásai következtében megváltoztak, a kötelező bejelentések elmaradtak, és nagy eltérések keletkeztek.

Wekerle Sándor pénzügyminiszter 1909-ben a földadókataszter újabb, már folyamatos kiigazításáról és a földadó százalékanak megállapításáról rendelkezett (a földadó kulcsa legkésőbb 1913. január 1-jétől a kataszteri tiszta jövedelem 20%-a, a földtehermentesítési járulék megszűnt és beolvadt az előbbibe). Az 1909:V. tc. értelmében a földadókataszter kiigazításának munkálatai miatt több tisztviselőt beosztottak a kolozsvári kataszteri igazgatósághoz.⁴²

1916-ig a Magyar Királyság 78,7%-át sikerült felmérni, a birtokrendezési munkálatok elhúzódása megakadályozta a székelyföldi részletes kataszteri munkálatok elindítását az első világháború előtti időszakban. A történeti Erdélyből csupán két vármegyében kezdték el a részletes felmérést: Alsó-Fehér vármegyében (1912) és Beszterce-Naszód vármegyében (a volt naszódvidéki határőri községekben már 1893-ban különleges erdőrendezési érdekből folytak a részletes felmérés jellegével bíró munkálatok.) A mai Románia területén Máramaros, Bihar, Temes és Torontál vármegyék területét teljesen, Szatmár, Arad és Krassó-Szörény vármegyék területét részben mérték fel. De Kolozsvár városa például maga kezdeményezte belterületének külön felmérését az 1890-es években. Így az nem tartozik a fentiek szerinti, szűken értelmezett kataszteri felmérések közé, azonban tartalma nagyban hasonlít ahhoz.⁴³ A kolozsvári kataszteri felügyelőség 1916-ig Erdély 16,6%-a (130,2 négyzetmérföldnyi terület) felmérési munkálatainak ellenőrzését és átvételét végezte el.

⁴¹ GERŐ: i. m. 14.

⁴² „Hivatalos rész”. Belügyi Közlöny, XXIII, 1909/75. 1; Uo. 1909/83. 1–2.

⁴³ BARTOS-ELEKES Zsombor: „Kolozsvár régi kataszteri térképei és georeferált közzétételük”. *Catastrum*, II, 2015/3. 3–17.

Rezümé

A 19-20. századi gazdaságtörténet egyik alapvető, de máig nem kellőképpen hasznosított és feldolgozott forrásai a kataszteri felmérésekből nyerhető adatok.

Az erdélyi történész körökben is meglepetéssel fogadták a legújabb kutatási eredményeket, amelyek szerint a részletes kataszteri felméréseket Erdélyben a dualizmus korában nem végezték el. Székelyföldön a részletes kataszteri felmérések előfeltételét jelentették a birtokrendezési törvények (arányosítás, tagosítás). A kolozsvári kataszteri igazgatóság a földadószabályozást, illetve a folyamatban levő tagosítások munkálatainál az új adómunkálatok előkészítését végezte Erdély területén 1875-től. A kortársak és a későbbi történeti művek az igazgatóság műszaki osztálya (1894) által készített, és az államkincstár által átvett munkálatokat tekintette az országos kataszteri felmérés részének (1916-ig 130,2 négyzetmérföldnyi terület).

Kulcsszavak

kataszter (földadókataszter), Erdély, Székelyföld, kataszteri térkép, ideiglenes és részletes kataszteri felmérések, Kolozsvári Kataszteri Igazgatóság, tagosítás

*Abstract**Cadastral Activities in Székely Land*

The data that can be gained from the cadastral surveys are among the main sources of the history of economy in the 19th and 20th centuries. The most current research results claim that detailed cadastral surveys had not been completed in Transylvania during the dual monarchy. The land-consolidation laws (proportioning and commassation) served as the preconditions of the detailed cadastral surveys in Székelyföld (Székely Land). The Cadastral Directorate of Kolozsvár (Cluj) completed the land-tax regulations, as well as the preparation of the new taxing activities regarding the ongoing land redefinitions in the area of Transylvania from 1875 onwards. The tasks completed and the ones taken over by the treasury were regarded as part of the national cadastral survey both by the contemporaries (the engineers of the Cadastral Directorate of Kolozsvár, 1894) and by later historical studies (130.2 square miles).

Keywords

cadastre (land-tax cadastre), Transylvania, Székely Land, cadastral map, temporary and detailed cadastral surveys, Cadastral Directorate, commassation